

Issues of using electronic democracy in socio-political processes in the life of society

Sherzod RAKHIMOV¹

Institute for the Development of Vocational Education, Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received August 2023

Received in revised form

15 September 2023

Accepted 25 September 2023

Available online

15 October 2023

Keywords:

civil society,
electronic democracy,
electronic platform,
political participation,
types of democracy,
socio-political processes

ABSTRACT

The article discusses issues such as citizens' participation in socio-political processes, the content of e-democracy, the discussion of social issues and decision-making, the role of information and communication technologies and online platforms in increasing the political activity of citizens, and the political participation of citizens in political processes such information is provided.

2181-1415/© 2023 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol4-iss8/S-pp141-147>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Jamiyat hayotidagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda elektron demokratiyadan foydalanish masalalari

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

fuqarolik jamiyati,
elektron demokratiya,
elektron platforma, siyosiy
ishtirok,
demokratiya turlari,
ijtimoiy-siyosiy jarayonlar

Mazkur maqolada fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ishtiroki, elektron demokratiyaning mazmun-mohiyati, ijtimoiy masalalar muhokamasi va qarorlar qabul qilish, fuqarolarning siyosiy faolligini oshirishda axborot kommunikatsion texnologiyalar hamda onlayn platformalarning o'рни, fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi siyosiy ishtiroki kabi masalalar to'g'risida ma'lumot berilgan.

¹Doctor of Philosophy, Associate Professor, Head of Department, Institute for the Development of Vocational Education, Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan.
E-mail: sherikshox@bk.ru

Вопросы использования электронной демократии в общественно-политических процессах в жизни общества

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

гражданское общество,
электронная демократия,
электронная платформа,
политическое участие,
типы демократии,
общественно-
политические процессы

В данной статье рассматривается участие граждан в общественно-политических процессах, сущность электронной демократии, обсуждаются вопросы социальных решений и принятия решений, а также рассматривается роль информационно-коммуникационных технологий и онлайн-платформ в увеличении политической активности граждан и их участия в политических процессах.

Bugungi kunda jamiyat hayotidagi amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar va islohotlar fuqarolarning faol bo'lishiga ham sabab bo'lmoqda.

Mamlakatimizda Yangi O'zbekistonni barpo etishning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma'rifiy asoslari yaratildi. Shuningdek, Qonun ijodkorligi va parlament nazoratini amalga oshirishning amaldagi mexanizmlarini samaradorlik nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqish, mazkur jarayonlarda fuqarolarning ishtirokini ta'minlash orqali jamoatchilikning davlat boshqaruvidagi tashabbuskorligini oshirish, "Elektron parlament" doirasida deputatlarni o'z saylovchilari bilan, senatorlarni hududlardagi fuqarolar bilan bog'lash, ular bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot olib borish, saylovchilarni qiynayotgan muammolarni muhokama qilish va hal etish jarayonini raqamlashtirish kabi masalalar keyingi besh yillikda ustuvor vazifalar sifatida belgilandi.

Fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtiroki odatda demokratiyaning hayotiy yo'nalishi sifatida ko'rsatiladi. Keyingi yillarda demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish maqsadida vakillik organlariga saylovning aralash (majoritar-proporsional) tizimini joriy qilish masalasi ham davlat va jamiyat oldidagi ustuvor vazifa sifatida belgilangan bo'lib, bu jarayonlarga bugungi kundagi elektron demokratiyani rivojlantirish orqali o'tish maqsadga muvofiqdir.

Jamiyatdagi muhim bo'lgan ijtimoiy-siyosiy masalalarda elektron demokratiyaning o'z o'rni bor, xususan:

ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ovoz berish amaliyoti - elektron demokratiyani tatbiq etishdagi muhim muammolardan biri bu internet-saylov tizimlari xavfsizligini ta'minlashdir. Muhim masalalar bo'yicha fuqarolarning ovozlarini o'zgartirishi yoki taqiqlashi mumkin bo'lgan virus va zararli dasturlarning potensial aralashuvi, agar kiberxavfsizlikka tahdidlar saqlanib qolsa, elektron demokratiyaning keng miqyosda qabul qilinishiga to'sqinlik qiladi.

Elektron ovoz berish natijasida saylovlarda qonuniylikka ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan bir qancha amaliy muammolar kelib chiqadi. Misol uchun, elektron ovoz berish mashinalari jismoniy aralashuvlarga nisbatan zaif bo'lishi mumkin, chunki ular ko'pincha saylovlar oldidan qarovsiz qolib ketadi va bu ularni buzilishiga sabab bo'ladi. Bu masala Niderlandiyada 2017-yildagi saylov ovozlarini qo'lda sanash qaroriga olib keldi. Bundan

tashqari, AQShning ko'plab shtatlarida qo'llaniladigan "To'g'ridan-to'g'ri elektron yozish" (DRE) tizimlari tezda eskiradi va nosozliklarga sabab bo'ladi. Nyu-Jersidagi ba'zi DRElar ovozlarni noto'g'ri sanab, saylovchilarning xabarisiz kutilmagan nomzodlar uchun ovoz berishiga olib kelgan. Tadqiqot shuni ko'rsatganki, bu nomuvofiqliklar ushbu maxsus mashina orqali keng tarqalgan. Elektron ovoz berishning saylovchilar faolligini oshirish potensialiga qaramay, DREda qog'oz izining yo'qligi kuzatilmaydigan xatolarga olib kelishi mumkin, bu esa raqamli demokratiyada uning qo'llanilishiga putur yetkazishi mumkin bo'lgan sabablardandir.

Hukumat faoliyatining ochiqligi va foydalanish imkoniyati - mobil xabar almashish, mikro-blog xizmatlari va bloglar orqali davlat va uning idoralari umumiy manfaatlar va muammolarga ega bo'lgan fuqarolarga ma'lumotlarni tarqatadi. Misol uchun, ko'plab hukumat vakillari (jumladan, Rod-Aylend shtati g'aznachisi Frank T.Kaprio) Twitterdan aloqa uchun qulay vosita sifatida foydalanadilar.

Transparent.gov.com, va USA.gov, kabi bir qancha nodavlat veb-saytlar minglab davlat tashkilotlaridan ma'lumotlarni yagona tizimga olib chiqadigan, mijozlarga yo'naltirilgan o'zaro yurisdiksiya ilovalarini ishlab chiqdi, bu esa fuqarolarning ma'lumotlardan foydalanishini osonlashtiradi.

Elektron demokratiya jamoat tashkilotlari va fuqarolarning davlat idoralari axborotidan foydalanish jarayonini soddalashtirishga olib keldi. Misol uchun, Indiana avtotransport byurosi, Indiana elektron pochta markasi texnologiyasidan foydalangan holda hujjatlarni raqamli imzolash, qonuniy sertifikatlash va elektron tarzda yetkazib berishga ruxsat bergan birinchi shtat bo'lgan.

Elektron demokratiyaga qarama-qarshi fikrlar va xavotirli masalalar - axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan ham demokratik, ham antidemokratik maqsadlarda foydalanish mumkin. Masalan, raqamli texnologiyadan ham majburiy nazoratni, ham faol ishtirokni targ'ib etish uchun foydalanish mumkin. Texnologiyadan antidemokratik foydalanish haqidagi qarashlar Jorj Oruellning "O'n to'qqiz sakson to'rt" asarida misol qilib keltirilgan. To'g'ridan-to'g'ri demokratiya bilan bog'liq tanqidlar elektron demokratiyaga ham tegishli deb hisoblanadi. Bu fikrlarning qutblanishiga, populizmga va demagogiyaga olib kelishi mumkin bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri boshqaruv salohiyatini o'z ichiga oladi.

Kiberxavfsizlik masalalari - hozirgi vaqtda internet-trafikni aralashuv va manipulyatsiyadan himoya qila olmaslik elektron demokratiyaning qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklab qo'ydi. Natijada, ko'pchilik ekspertlar keng miqyosda ovoz berish uchun internetdan foydalanishga qarshiligini bildirmoqda.

Xususan amerikalik mutaxassis Hans A. von Spakovsky shunday deydi: "Hech shubha yo'qki, uy komputerdan ovoz berish imkoniyati, masalan, onlayn Internet tranzaksiyalari orqali mahsulot va xizmatlarga buyurtma berish va sotib olish kabi ovoz berishni yanada qulaylashtirishi mumkin, ammo bunday masofaviy Internet ovoz berish tizimining favqulodda xavfsizlik muammolari mavjud. Kompyuter mutaxassislarning yakuniy xulosasi shundan iboratki, bu xavfsizlik zaifliklari Internetning arxitekturasi va tashkil etilishiga hamda bugungi kunda keng tarqalgan dastur va apparat vositalariga xosdir. Katta texnologik o'zgarishlarsiz, xavfsiz Internet ovoz berish tizimini yaqin kelajak uchun loyihalashning deyarli imkoni yo'q. Saylovchilarning Internetga teng kirishi kabi boshqa kamroq texnik savollar bilan birlashganda, Internet ovoz berish, albatta, vaqti kelmagan va hech qachon kelmasligi mumkin bo'lgan texnologiyadir.

Elektron demokratiyada internet senzurasasi - hukumatning qattiq senzurasasi mavjud bo'lgan mamlakatlarda elektron demokratiyaning to'liq salohiyati amalga oshirilmasligi mumkin. Internetning yopilishi ko'pincha keng ko'lamlı siyosiy noroziliklar paytida sodir bo'ladi. Masalan, 2011-yilda Yaqin Sharqda "Arab Net Crackdown" (Arab internetining uzilishi) deb nomlangan internet o'chirilishi muhim misol bo'la oladi. Liviya, Misr, Bahrayn, Suriya, Eron va Yaman hukumatlari o'z mamlakatlarida demokratiya tarafdori bo'lgan ko'plab namoyishlarga javoban to'liq internet senzurasini joriy qilgan. Bu blokirovkalar, birinchi navbatda, hukumatning namoyishchilarga nisbatan zo'ravonlik tasvirlari aks ettirilgan uyali telefon videolari tarqalishining oldini olish uchun o'rnatilgan.

Elektron demokratiyada ijtimoiy media manipulyatsiyasi - Joshua A. Taker va uning hamkasblari elektron demokratiyani tanqid qilib, ijtimoiy medianing moslashuvi va ochiqligi siyosiy sub'yektlarga uni o'z maqsadlari uchun manipulyatsiya qilish imkonini berishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, rasmiylar avtoritar amaliyotlarni turli yo'llar bilan tarqatish uchun ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishi mumkin. Birinchidan, raqiblarni qo'rqitish, shaxsiy suhbatlarni kuzatish va hatto nomaqbul fikr bildirganlarni qamoqqa tashlash orqali. Ikkinchidan, rejim tarafdori xabarlar bilan onlayn bo'shliqlarni to'ldirish va shu bilan bu platformalarni boshqa tomonga yo'naltirish va egallash. Uchinchidan, axborot oqimiga to'sqinlik qilish uchun signalga kirishni buzish orqali. Nihoyat, globallashgan platformalar va veb-saytlarni taqiqlash orqali.

Elektron demokratiyada populizm muammolari - Avstriya parlamentida saylangan amaldorlar bilan o'tkazilgan suhbat natijasi elektron demokratiyaga keng va kuchli qarshilikni ko'rsatdi. Bu amaldorlarning fikricha, fuqarolar, odatda, ma'lumotga ega bo'lmaganlar, o'zlarining siyosiy ishtirokini ovoz berish bilan cheklashlari kerak. Ularning fikricha, fikr va g'oyalarni almashish vazifasi faqatgina saylangan vakillarga tegishli bo'lishi kerak, deyiladi.

Ushbu qarashdan farqli o'laroq, epistemik demokratiya nazariyalari jamoatchilik ishtiroki ko'proq bilim va aqlning jamlanishiga hissa qo'shadi, deyiladi. Tarafdorlarning ta'kidlashicha, bu faol ishtirok demokratiyaga haqiqatni yaxshiroq aniqlash imkonini beradi.

Elektron demokratiyaga mos hukumat modellari - demokratiya turlari - hukumatlar (mahalliydan xalqarogacha) va ish joylari, oilalar, jamoat birlashmalari va boshqalar kabi boshqaruv tuzilmalarining plyuralizmini anglatadi. Demokratiya turlari qadriyatlar atrofida to'planishi mumkin. Masalan, ba'zilar **to'g'ridan-to'g'ri demokratiya, elektron demokratiya, ishtirokchi demokratiya, haqiqiy demokratiya va maslahat demokratiyasi** kabi odamlarga norozilik, muhokama, qaror qabul qilish yoki boshqa siyosat harakatlarida teng va bevosita ishtirok etishiga imkon berishga intiladi. Demokratiyaning har xil turlari mavjud, masalan, vakillik demokratiyasi ham bilvosita ishtirok etishga intiladi, chunki jamoaviy o'zini o'zi boshqarishga bunday protsessual yondashuv hali ham ommaviy jamiyatlarning ko'proq yoki kamroq barqaror demokratik faoliyati uchun yagona vosita deb hisoblanadi.

Vakillik demokratiyasi (*Vakillik demokratiyasi, shuningdek, bilvosita demokratiya sifatida ham tanilgan, to'g'ridan-to'g'ri demokratiyadan farqli o'laroq, saylangan odamlar bir guruh odamlar vakili bo'lgan demokratiya turidir*) **dan**- internet vositachiligidagi to'g'ridan-to'g'ri demokratiyaga tubdan o'tish mumkin emas. Shunga qaramay, tarafdorlar hukumatning shaffofligini oshirish va qarorlar qabul qilishda jamoatchilikning kengroq

ishtirokini ta'minlash uchun internetdan foydalanadigan "gibrid model" paydo bo'lishi mumkin.

Bu demokratiya tamoyillarining o'zgarishini emas, balki ularni qo'llab-quvvatlash uchun foydalaniladigan vositalarning moslashuvini bildiradi. Elektron demokratiya to'g'ridan-to'g'ri demokratiyani joriy qilish vositasi sifatida emas, balki hozirda mavjud bo'lgan demokratiyaning ko'proq ishtirokchi shaklini yaratish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Elektron to'g'ridan-to'g'ri demokratiya – bunda elektron demokratiya tarafdorlari ko'pincha vakillik demokratiyasidan texnologiya yordamida osonlashtirilgan to'g'ridan-to'g'ri demokratiyaga o'tishni oldindan biladi va bu o'tishni elektron demokratiyaning yakuniy maqsadi sifatida ko'radi. To'g'ridan-to'g'ri elektron demokratiya(EDD) - ochiq manbali boshqaruv yoki hamkorlikdagi elektron demokratiya deb ham ataladi - fuqarolar elektron vositalar orqali qonunchilik funksiyasida bevosita ishtirok etadilar. Ular qonun hujjatlari bo'yicha elektron ovoz beradilar, yangi qonunlar taklif qiladilar va agar ular saqlanib qolsa, vakillarni chaqirib oladilar.

Elektron to'g'ridan-to'g'ri demokratiyani qo'llab-quvvatlovchi texnologiya:

Elektron to'g'ridan-to'g'ri demokratiyani (EDD) qo'llab-quvvatlash texnologiyasi Florida Texnologiya Institutida tadqiq qilingan va ishlab chiqilgan bo'lib, hozirda ko'plab boshqa dasturiy ta'minotni ishlab chiqish loyihalari hamda qo'llab-quvvatlovchi tegishli loyihalar amalga oshirilmoqda. Ushbu loyihalarning bir nechtasi hozirda Meta-hukumat loyihasi doirasida o'zaro platformalar arxitekturasida hamkorlik qilmoqda. [125]

2007-yilda tashkil etilgan Avstraliya siyosiy partiyasi Senator On-Line, avstraliyaliklar senatorlar har bir qonun loyihasi bo'yicha qanday ovoz berishlarini hal qilishlari uchun EDD tizimini yaratishni taklif qilgan. Shunga o'xshash tashabbus 2002-yilda Shvetsiyada tashkil etilgan bo'lib, u yerda Shvetsiya parlamentiga nomzod bo'lgan "Direktdemokraterna" partiyasi bir nechta hududlarda o'z a'zolariga qarorning barcha yoki ba'zi sohalari bo'yicha partiyaning harakatlarini hal qilish yoki bir nechta nomzodni zudlik bilan chaqirib olish bilan ishonchli vakildan foydalanish vakolatini taklif qilgan.

Suyuq demokratiya (*Suyuq demokratiya – delegativ demokratiyaning bir shakli, bunda elektorat bevosita ishtirok etish va vakillik orqali jamoaviy qarorlar qabul qilishda ishtirok etadi. Ushbu demokratik tizim to'g'ridan-to'g'ri va vakillik demokratiyasi elementlaridan foydalanadi*).

Likvid demokratiya yoki to'g'ridan-to'g'ri demokratiya fuqarolarga qonun hujjatlari bo'yicha o'z ovozlari berish imkoniyatini saqlab qolgan holda, o'z nomidan ovoz berish uchun ishonchli vakil tayinlash imkonini beradi. Bu ovoz berish va vakil tayinlash elektron tarzda o'tkazilishi mumkin. Ushbu konsepsiyani kengaytirib, proksi-serverlar proksi-server zanjirlarini o'rnatishi mumkin; masalan, agar A fuqaro B fuqaroni, B fuqaro C fuqaroni vakil etib tayinlansa va taklif qilingan qonun loyihasi bo'yicha faqat S ovoz bersa, S ning ovozi ularning uchtasini ham ifodalaydi. Fuqarolar, shuningdek, o'zlarining ishonchli vakillarini afzal ko'rishlari bo'yicha tartiblashlari mumkin, ya'ni agar ularning asosiy ishonchli vakili ovoz bermasa, ularning ovozi ikkinchi tanlangan ishonchli vakili tomonidan berilishi mumkin.

Vikidemokratiya - Taklif etilgan elektron demokratiya shakllaridan biri bu "vikidemokratiya" bo'lib, qonun chiqaruvchi organning qonunlar kodeksi Vikipediya o'xshash wiki orqali tahrirlanishi mumkin. 2012-yilda J. Manuel Feliz-Teysheira vikidemokratiyani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslar allaqachon mavjud

ekanligini taklif qilgan. U fuqarolarning wiki-tizim orqali qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlarida ishtirok etishi mumkin bo'lgan tizimni nazarda tutadi. Dekabr oyi oxirigacha, barcha ovozlar sanab chiqilgunga qadar, har bir fuqaro ushbu vikiga bepul kirishi va shaxsiy identifikatoriga ega bo'lishi mumkin edi. Vikidemokratiyaning afzalliklari orasida saylovlar va parlament yoki vakillarga bo'lgan ehtiyojni yo'q qiladigan bepul tizim kiradi, chunki fuqarolar to'g'ridan-to'g'ri o'zlarini ifodalaydilar va o'z fikrini bildirishda qulaylik yaratadilar. Biroq, bir qator to'siqlar va kelishmovchiliklar ham mavjud. Raqamli tafovut va ta'lim sohasidagi tengsizlik vikidemokratiyaning to'liq salohiyatiga to'sqinlik qilishi mumkin. Shunga o'xshab, texnologiyani o'zlashtirishning turli ko'rsatkichlari ba'zi odamlar yangi usullarni osongina qabul qilishlari mumkinligini, boshqalari esa rad etishlarini yoki moslashishda sekin ekanligini anglatadi. Xavfsizlik masalasi ham muammoli bo'lib, tizim ma'murlari jamoat mulkida ovozlarini himoya qilish uchun yuqori darajadagi yaxlitlikni ta'minlashiga ishonishimiz kerak. Piter Levin vikidemokratiya siyosiy va axloqiy masalalar bo'yicha muhokamani kuchaytirishi mumkin, degan fikrga qo'shiladi, lekin Feliz-Teyseyraning fikriga qo'shilmaydi, vakillar va rasmiy hukumat tuzilmalari hali ham zarur bo'ladi, deb ta'kidlaydi.

“Vikidemokratiya” atamasi elektron demokratiyaning aniqroq misollariga nisbatan ham qo'llaniladi. Misol uchun, Argentinada prezidentlik saylovlaridagi ovoz berish jarayonlarini aks etgan videoyozuvlarini ko'rib chiqish uchun onlayn formatda jamoatchilikka taqdim etilgan. Kengroq ma'noda, bu atama vikilar yordam beradigan demokratik qadriyatlar va muhitlarga ishora qilishi mumkin.

Egora – “Aqlli demokratiya” nomi bilan ham tanilgan “Egora” siyosiy fikrni shakllantirish va qaror qabul qilish uchun ishlab chiqilgan bepul dasturiy ta'minotdir. “Egora” nomi “elektron” va “agora”ning aralashmasidir. Qadimgi yunoncha atama bo'lib, shahar-davlatlardagi markaziy jamoat maydonini bildiradi (polis). Qadimgi agora ijtimoiy hayotning markazi bo'lib, o'zaro ijtimoiy va savdo munosabatlar muhokama qilingan.

Ushbu qadimgi yunon konsepsiyasidan kelib chiqqan holda, Egora demokratik tashkilotning yangi, oqilona, samarali va buzilmas shaklini rivojlantirishga qaratilgan. U foydalanuvchilarga turli g'oyalar asosida o'z siyosiy falsafalarini shakllantirish, omma orasida eng ommabop g'oyalarni aniqlash, ushbu g'oyalarni sinchiklab o'rganish va muhokama qilish uchun uchrashuvlar tashkil etish hamda jamoatchilik irodasining haqiqiy vakillarini aniqlash uchun oddiy algoritmdan foydalanish imkonini beradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki bugungi globallashuv davrida jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda axborot kommunikatsion texnologiyalardan keng foydalanmay turib zamon bilan hamnafas bo'lish qiyin masalaga aylanib bo'ldi. Shuning uchun fuqarolar tomonidan keng foydalanilayotgan turli ijtimoiy-tarmoqlar yoki boshqa elektron platformalar ommalashib ulgurdi. Bu holat esa fuqarolarning onlayn faol fuqaroga aylanib borishiga, turli suhbat, muhokama yoki takliflar orqali jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga befarq emasligini ko'rsatmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O'zbekiston - 2030” strategiyasi to'g'risida”gi PF-158-son Farmoni.

3. Appel, Andrew; Ginsburg, Maia; Hursti, Harri; Kernighan, Brian; Richards, Christopher; Tan, Gang; Venetis, Penny. "The New Jersey Voting-machine Lawsuit and the AVC Advantage DRE Voting Machine" (PDF). on 10 October 2021.
4. "BMV: myBMV". in.gov. Archived from the original on 19 September 2012.
5. "Digital Processes and Democratic Theory". MartinHilbert.net. Archived from the original on 20 February 2018.
6. "The Dangers of Internet Voting". The Heritage Foundation. Retrieved 9 May 2023.
7. Zetter, Kim (8 May 2020). "US government plans to urge states to resist 'high-risk' internet voting". The Guardian. ISSN 0261-3077. Retrieved 9 May 2023.
8. "Corporations and the Arab Net Crackdown". Foreign Policy in Focus. 17 April 2015.
9. Tucker, Joshua A.; Theocharis, Yannis; Roberts, Margaret E.; Barberá, Pablo (2017). "From Liberation to Turmoil: Social Media And Democracy". *Journal of Democracy*. 28 (4): 46–59. ISSN 1086-3214. on 24 October 2020..
10. Mahrer, Harold; Krimmer (January 2005). "Towards the enhancement of e-democracy: identifying the notion of the 'middleman paradox'". *Information Systems Journal*. 15 (1): 27–42.
11. Diamond, Larry Jay and Plattner, Marc F. (2006). *Electoral systems and democracy*. p. 168. Johns Hopkins University Press. ISBN 9780801884757
12. Sendag, Serkan (2010). "Pre-service teachers' perceptions about e-democracy: A case in Turkey". *Computers & Education*. 55 (4): 1684–1693.
13. "Robinson, Les. A summary of Diffusion of Innovations. Fully revised and rewritten Jan. 2009. Enabling Change" (PDF). Retrieved 18 May 2020.
14. "GetWiki - The Messiness of WikiDemocracy". getwiki.net Retrieved 17 April 2015.
15. "Egora" Archived from the original on 9 July 2021. Retrieved 4 July 2021.